ПОВІСТЬ ІЗ ГРОМАДСЬКОГО І РОДИННОГО ЖИТТЯ НАШОГО НАРОДУ

КНИГА ПЕРША

I

Було в неділю. Церковця була повна людей. На криласі ще Василь Грім, громадський писар і дяк ураз, дотягав захриплим голосом послідні викрутаси "Буди имя господне". Народ попадав накóлінки, скоро панотець заперли царські врата, і церков відразу наповнилася шепоту молитов, неначе в неї влетіла хмара шуршачої саранчі. А панотець Атаназій, входячи у ризницю, шепнули паламареві, що стояв під одвірком з гасильником у руках: "Закличте-но ми Гутака". Гутак стояв на самім переді край криласа. Він набіжно схилив свою кучеряву голову і шептав: "Помилуй мя, боже". Його, довге кручене волосся звисло йому на чоло, а говорячи устами молитву, схиленими очима шукав капелюха серед цілої купи чужих капелюхів, що лежали коло балясів церковних. Паламар перебив його упівмолитви, саме на слові "И избави мя от кровей, боже". Гутак зіснувся, коли почув чиюсь руку на своїм плечі, но тут же паламар шепнув: "Нанашуню, єгомость просили". Гутак вишукав капелюх, перехрестився, не кінчачи молитви, і пішов у захристію.

— Де той Гатараняк, де він ся задів? — шептав сам до себе паламар, обзираючись по церкві. Гатараняка не було в церкві. — Угу на тебе, чудо чудне! — Паламар з гасильником у руці щез за престолом, а за хвилю усі люди почули штильгукання кривобедрого Гатараняка. Се був звонар і грабар нагуївський. Заспаний, задиханий, він поштильгукав напівперек церкви, розпихаючи людей та воркотячи сам до себе: "Пек ти, маро, щезай,— пропала би-сь!" Люди оглядалися на нього і сміялися та шептали серед молитви, а опісля принималися знов бити чолом поклони о церковну підлогу, аж дудніло. Паламар, гасячи довженним гасильником світло на іконостасі, шепнув до Василя Грома: "Ну, ци не побліка, — налибоватий Гатаран запхався у кутик у ризниці, накрився

опаратами та й заснув, як під перинов. — Ну, ци видів же хто таке?" Дяк зареготався наголос, докинув ще й собі ж: "Ба, може, гадав, що спит на печі у просі!" — покректав і почав на ввесь голос витягати послідній "пунт" пісні о святім дусі. (Се було якось по зелених святах.) Люди тим часом один за одним вставали, тяжко здихаючи "до бога", і почали стріпувати з гунь та холошень порохи, що, клячучи, понабирали на себе. Хмара пилу, немов дим кадила, збилася від того вгору і зависла над їх головами. Сонце, проблискуючи крізь шиби, творило грубезні косі стовпи, немов зо срібла вилиті, немов діамантами та всіляким дорогим каменем мережані. На дзвініці дзвони розпочали мірними розмахами своє жалібне: "Бамбилю, бамбилю! З гостини додому". І дійсно, голос їх неначе вигнав неділю з церкви. Мир християнський нічим уже не стіснявся. Почалися жарти, бесіди, примівки. Всі всуміш розпочали тиснутися до дверей. Повстала глота. Кілька баб запищало, котрась навіть крикнула: "Личмане якийсь — на! Ци ти сліпаки вилізли? Що ми по ногах допчеш?" Чоловіки реготалися грубим різким голосом, позволяли собі навіть дуже ховзьких, "толочних" жартів, а протисшися крізь двері, оберталися набіжно, клали хрест на собі і цілували великий чорний дерев’яний гвіздь, вбитий в ноги розп’ятому Христу немалого розміру, що там висів високо на церковній стіні.

На цвинтарі вся тота різнобарвна товпа розсипалася, мов горох, висипаний з мішка. Деякі баби, що ще перед хвилькою на церковнім порозі кляли або масно усміхалися на товсті дотепи, тепер напруго червоніли на лиці, мов буряки, підносили запаски ід очам та, похлипуючи, йшли на могилки змовити пацір за якого там небіжчика. Другі знов поставали собі під липою, розглядали проходячих, віталися, мужчини махали капелюхами за кождим словом: "Гаразд, гаразд, біг заплать вашеці! Куму-м видів! А що помічники,— коби здорові? Ей, моя он дома! На якусь си марище ногу просадила, та така вам біда,— поступитисі не може!" Такі голоси, такі уривані бесіди гомоніли на цвинтарі під грубезними дупельнатими липами. Але головний пруд того потоку з людських голів, хусток, шапок та гунь повалив далі, не задержуючися, перетисся крізь хвіртку і доперва на ріні перед церков’ю розсипався доразу. Жінки, похитуючи головами та розмахуючи руками,

купчилися разом, заводили бесіди про те, як-ді Тимишина Анна свого чоловіка била або як Гутак посварився із Яцем Хохлачем за три снопи жита, розповідали собі на ухо, що то-ді Гутачка (другу б їй руку вкулило) побила Кахнієві гусята на ріці, що їх потому здибали неживих аж ген "над ставом". Гутачка, низенька, худенька жіночка з тонким, но досить різким голосом, ішла позаду з Громихою Анною, матір'ю Василя, писаря. Вони розговорювали про єгомосцевого панича, який-то він ладний та людяний, далі зійшли на Гутака. (Анна Громиха згадала про свого "небіжчика" лиш одним глибоким зітхненням: він уже десять літ, як помер, царство йому там небесне!)

— От, видите, кумунцю,— почала Гутачка, поправляючи лівою рукою на собі хустку, бо права їй доразу усхла і стриміла збоку, як патик,— десь мому чоловікові на старості літ дорадили убиватисі о війтівство. Ци йому того треба? Я все свеї: нащо нам гризоти з громадою, коли ми собі можемо супокійно продихати, при чім бог дав? Таджe я добре знаю, що то за благодать. Он мої небіжчик татуньо, дай їм там господи душеньці легко, війтували, війтували, та й яка їм із-за того вдяка прийшла?

— Ей, не гнівіт-бо ви, кумочко, бога! Що ж ваш чоловік таке за старий? Таджe сам красний час, щоби в громаді лад робити. А так, богом а правдов сказавши, ліпшого і у громаді нема. Хто? Може, отой любенький Чапля? Та до чого тото потрібне?

— Та вже, хіба що так! Та все ж, видите, я 'му не радила та й ні. Ба що,— каже єгомосць конечно: "Будьте, Гутаку, війтом, ту в громаді треба доброї руки, порядки всілякі порозводилися,— конечно будьте, та й будьте". Ну, та що вже робити, сли так? Нема ради. Потому би сказали: "От, сякий та такий, не хотів!" Знаєте, які-то в нас люди!

— О, таджe ви мені не скажіт! — підхопила Громиха та й похитала головою, завитою у широку білу перемітку.

Дотеперішній війт нагуївський, Максим Чапля, чоловічок низенький, грубий і досить пацаловатий, став собі велично серед зарінку перед церков’ю. В одній руці у нього була груба, черешнева палиця, котрою ся підпирав.

Повертаючися то сюди, то туди, посвічував до сонця своїм товстим червоним лицем. Його маленькі очка позиралися довкола трохи непевно. Хоть сонічко весняне не дуже й припікало, на його лиці повиступав піт грубими каплями. Він виняв синю квітчату хустку з-за пазухи і обтер си лице, зажив табаки із лубкової табачірки, пчихнув раз і другий голосно, а опісля знов став поважно оглядатися навкруги. Поволі-поволі зачали довкола нього збиратися гідні-поважні громадяни у гунях, сягаючих понижче колін, з зеленими та синіми вилогами, в сіряках із білої сірячини, а декотрі, хто старший, то і в кожухах. Знов почалися вітання. Піднявся гамір, сміхи,— посипались жарти.

— Ну, не знати-но, кого нам нині на віта навержут?— говорив Хохлачик, котрого білий проношений сіряк різко відбивався від чорної гуні пана війта.

— Як то навержут? — запитав той, обертаючися.— Хто ж сміє громаді намітувати? Хто вам злюбится, того й виберете! Ото ми ладно, аби чоловік і ту не мав свеї волі! Таджe на щось цісарське право маємо!

Хохлачик слухав тої бесіди якось сумно. А далі обернувся до людей та й каже:

— Ей, Христос там має право, не я! От добре то кажут: панам весілля, а курці смерть! Таке-то й наше! Що нам, бідним, право? Щоби дійти свого права, треба дзінь-дзінь у кишені! А в нас на бідочку,— як утяв по пироги, саме того бог має!

Повстав регіт у громаді на Хохлачикову бесіду. Гомін щохвиля ставав живіший. Чоловіків щораз більше надходило. Максим Чапля стояв

у осередку, обертався на всі боки, все кокоїжачись, відповідаючи сьому й тому. Далі витягнув щомоці свою коротеньку шию та й зачав на ввесь голос.

— Панове громада! — пищав він. — Три літа служив я вам вірно, робив для громади, що-м міг робити...

— І волік до свеї хати, що міг зарвати! — перебив котрийсь із тих, що стояли з самого краю.

— Тихо, тихо! Що то за бесіда? — згомоніли котрі багатші "чесніші" газди, а пан Чапля пищав дальше:

— Гм, гм! Три роки, видите, мої любенькі, то не єден день! Усіляке тре було приймити. Біда не єдна прийшла, тре було перебідити,— знаєте, мої любенькі. І в старостві, і на попівстві не раз сі чоловік наслухав тілько, що господи. А ту ще й у громаді не раз! Знаєте, годі кождому догодити, мої любенькі!

— Ой, любенькі, любенькі! — крикнув хтось із другого кінця зарінку. — А в мене послідну коровицю любенько взяли, та й чорт матері їх знає, за що та й за яке!

— Ну, що ж то таке? — крикнув Гутак із середини.— Хто-то там так ворота розпустив? Не можете хоть на хвилю бути тихо? Тадже майте честь, послухайте, вислухайте цілої бесіди! Най вам сі не здає, що-сьте в коршмі. Тадже то громадська справа! Як прийде черга на вас говорити, то вам прецінь ніхто каганці не позакладає! Вільно буде кождому.

— Так, так, кумунцю мої солоденькі! Дай вам боже прожити! Ая, ая! — приговорював Чапля. — На кождого черга прийде, на щось чоловік волен у своїм слові! — І принявся знов пищати: — Видите, мої любенькі, нині треба вам взятися до нового вибору. Така воля цісарська, Ну, нині ж ви собі ся порадьте, щоби-сьте потому не жалували, що от єсмо такого

та сякого вибрали. Таджe на щось кождий має вільний голос. Може сказати: "Того хочу або тамтого". Ніхто вам не загородит.

— Так, так! — крикнув збоку Хохлачик. — Ци того, ци тамтого — все бідному біда на голову!

Межи громадою зачалися знов голосні бесіди. Деякі жартували з поважної особи Максима Чаплі,— називали його повхом та міхуром, другі знов живо бесідували о ділах громадських. До послідніх належав Гутак. Він протискався помежи людьми, похитував пишно сивим кайстровим капелюхом, з-під котрого спливали його чорні кучері, усміхався та всюди глаїв гамір та дотепними приказками, то знов поважно об’яснюючи, як що йде у громаді і як повинно йти. Гутак не був письменний. Но зато обдарений був тим здоровим, практичним розумом, котрим наш селянин не раз подивує й ученого. Хоть відроду йому не було більше сорока п’яти літ, він багато затямив і пережив, бував не в одних буваличах, тягався по судах і з усього умів щось скористати.

Десь-колись уцитькано гамір, Чапля став на грубу плиту, щоби міг там ліпше видіти громадян, і кінчив дальше:

— Та видите, мої любенькі, — говорив Чапля, путаючи та зупиняючись потроху,— як кажу: всьо то добре, дуже ладно: кождому голос вільний, ховай боже! Та лиш от, видите, все-то ліпше... зрештов не знаю, як ви, а по-мойому, все-таки... ая, як-от, наприклад, тому... пан староста з’їздит.... ну, звичайне, часу там у нього небагато, — сейчас і наглит: "Голосувати, голосувати!" А як ще зачнете нараджуватися: єден сюди, другий туди, то протягне довго,— і до чого воно подібне? Ци не волите туй-таки розповісти, що кождому на серці згодитися на єдного або там як, щоби, видите, потому не було путанини та крику?

Чапля пронир в потопі голов, скоро докінчив тої бесіди і зліз із. плити. Декотрі крайні, що пильно вважали на нього, розреготалися, побачивши, як пропав маленький чоловічок. Знов гамір. Спори аж тепер

надобре зачалися. Хто сам говорив і кричав, тому ніяко було слухати других, а хоть би хто й хотів був слухати, то біса якого міг розібрати у тій саламасі, у тій безладній мішанині грубих і пискливих, хриплих і звучних голосів. Кождий мав щось на серці, кождому немало накипіло на душі за тоті три літа, і кождий рад, що хоть раз може вилляти своє горе, говорив, кричав, махав руками, гарячився, незважаючи, чи хто його слухає, чи ні. От, як навесні води зіпруться на греблі, і риють, і пруть, і полочуть, аж поки не впаде запора, а тоді, без упину, бурхають, летять, піняться, ломлять усі завади кругом себе,— таке й наші нагуївці тої пам’ятної неділі.

Чапля, Гутак і писар Василь Грім стали враз посеред того бурхливого моря та й розпочали стиха бесідувати,— звичайно, про господарські речі. Озимина гарно стелиться, що твоє руно густе. Обвеснувати обвеснували, дякувати господу милосердному. От тепер Гутак дільниці городить, приймича на заробок висилає: шутер возити унятицькому посесорові на греблю. А у Чаплі знов свій талан. У нього два сини дорослі, а він третій: у три фіри возять тертиці до Бориславa. Грім — чоловік молодий, ще нежонатий, от два літа тому, як з війська вийшов (на згадку о військо розмашисто покручує свій чорний, "моцно нафіксований вус"), на зарібки йому ніяко їхати, але у нього заробок дома,— він знає токарство, ба й стельмахує, от до нього три-штири громади вози дають до роботи. Нічого, платня увійде, а Грім, згадавши про своє ремесло, випалив навіть грубим, правдиво "воянцьким" дотепом, зареготався, аж у вухах залящіло, і знов підкрутив вус.

А тим часом гамір межи громадою троху-потроху притихав. Потворилися громадки, в котрих живо говорено, та вже без крику. Тоті, що однако гадали, ставали разом, громадка з громадкою перестрілювалася словами, молодші навіть сипали жартами і дотинками, що збуджали голосний регіт. "Нащо нам далеко шукати за вітом,— ішла рація у одній громаді,— що нам Чапля так дуже завинив? Правда, чоловічок плохенький, податливий, ну, від порційки також хреста не положит та не відпекаєсі,— ба, та все ж бо якийсь ще людяний. І погуториш з ним, як з чоловіком, і всьо якось уже уладиш. А

так виберем якого другого,— хто його знає, що за людина з нього вийде. Знаєте, громадський хліб бундюжит. Може, от ми го ту маєм за не знати якого чесного та доброго, а на війтівстві з нього вийде кат знає що! Ліпше вже лишімся при старім. Золотих гір не дістанем, та все ж бодай яко-тако піде!" У другій знов громадці старий Лялюк, сивий як лунь, а ще кремезний і плечистий дід, розговорював про давні часи. "Гем-гем! Не так то було за моїх часів! Бувало,— гем-гем,— мандатор та отамани, нагайки та казня! А нині,— гем-гем,— що за нужда! Панщину скасували, робіт, люди, що хочете! Радітся сами своїм розумом!" І довго пендичив старий на той лад, люди слухали, повитріщавши очі,— аж коли дід звів на тото, що найліпше то, як стара голова молодими орудує, і що-ді на цілі Нагуєвичі нема понад нього старшого, і що сили ще досить у нього й на трьох таких молодиків, як ось тепер виводяться, і що на розумі бог не скривдив стару голову,— то всі розреготалися, а котрийсь-таки голосно крикнув: "Еге-ге, та бо вам ся, діду, забагає печеного леду! От волите де за комин запхатися та старі кості гріти,— не десь собов темлювати. Вже-сьте своє переграли, пора молодшим зачати!" І всі лишили старого, сміючись. Лялюк озирнувся, махнув гнівно рукою, сплюнув: "Таке-то! Дурному й пам’ять дурна! До них говори,— гем-гем,— як до якихось розумних людей, а вно, як скотина!" Сказавши тото, старий Лялюк ще раз плюнув і відійшов у другу сторону.

Но чи сяк чи так, а признати треба, що більша часть громадок говорила живо і поважно о тім, кому би через тоті три літа верховодити в громаді. Багато обзивалося за Чаплею, та другі кажуть: "Ех, досить навітувався. То чоловік слабодушний, своєї баби замного слухає, нам не такого треба. От до ради, ну, то що інчого, най собі буде, але віта нам не такого треба". Тим часом Чапля, Гутак і писар розійшлися в різні боки. То ту єден пристане до громадки, прислухається бесіді, а там і своє слівце докине, що-ді "не вибирайте того-там, сей з жидом руку держит", то там другий утихомирить крик, полагодить сварню, заглаїть, а все натякає про такого війта, щоби умів добре лад у руках держати, щоби умів і розважити, і похрупостіти, як добрий отець у родині. Поволі-поволі тут і там все ставало голосніше: "Гутак! Гутак!", зачинали розговорювати о його житті і поведінці,— і щораз більше таких

находилося, що його боронили і вихвалювали: "Дивіт,— кажут,— яке в нього газдівство, які порядки дома! Ну, то вже правду старі люди кажут, що хто у себе дома не вміє лад удержати, той го і в селі не утримає". А там десь другий розмахував руками та доказував, що-ді, "дивіт, у Гутака нема ні родини, ні нікого, всього двоє їх, жити є з-за чого, не полакомляться на громадське добро,— ще, де треба, то й свого наддадут!" Люди слухали, реготи і сміхи ставали щораз рідші. А Гутак собі ходить, мов і не знає, що про нього кругом казка йде. Йому ніби байдуже, хто буде війтом, а хто в раді,— коби лиш був гаразд у громаді. Лиш раз Гутак трохи обрушився. Десь у одній громадці почулися голосніші, ба, крикливі бесіди. Гутак пішов у той бік своїм важним, повільним кроком. Се п’ять чи шість чоловіків обступили Хохлачика, а той говорив, щораз дужче ся розпалюючи: "Люди добрі! Най вас бог боронит від того чоловіка! Що ви хочете? Аби вас на пузі держав, як німину на припоні? Ну, ну, виберіт си Гутака, він вас буде буками та канчуками, та штрафами вчити порядку! О, я го добре знаю! Як він мене збавив здоров’я за якісь колеса, а я ся богом вічним клену, що-м у тім чистий, як сонце праведне! Або Орина Задоріжна! Хіба не через нього вна і честь свою стратила, і вбили ї мало не на смерть ось на тім місці,— і ще їй той поганин у живі очі відпер тоту кроваву сиротинську материзнину,— одну коровицю та й прут поля! Гей, люди, люди, дайте ви си покій з Гутаком. Нічого доброго він вам не вивійтує!" Хохлачик гарячився, скакав і не бачив, як його люди уцитькували. Аж вкінці обернувся і побачив Гутака за своїми плечима, В одній хвилі прочув, що діло піде погано, і аж одебелів. А Гутак осміхався. "Нічо,— каже,— нічо, куме Хохлачику! Ту вільно кождому говорити, що на ум прийде! Нічо, говоріт здорові дальше! Я вам лиш хотів сказати, що Орину Задоріжну я сплатив з єї грунту при свідках, по праву. Ну, а з тими колесами, то вже там бог нас святий розсудит,— він усьо знає, чия правда, а чия кривда". Гутак сказав тото і відійшов. Хохлачик, бідолаха, стояв мов опарений. Він знав Гутака не віднині і дуже добре розумів, що то значить така ласкава бесіда. О, Гутак лютий на нього, то певно. І не такий він, щоби борзо забув уразу, щоби дарував її. Знав Хохлачик добре, що стань Гутак війтом, йому прийдеться перетерпіти не одну нужду, сли навіть не згибати. "От, бідна буде жінка та й тота дівчище нещаслива!" —

зітхнув жалібно. А далі отямився. "Е, що, поставив-ємся раз до біди рогами, то вже ж їй заду не покажу! Що буде, то буде, в тім божа воля!" Він оглянувся довкола себе, але коло нього не було нікого. Посумнів якось,— звичайне, маркітно йому стало,— та й загубився межи людьми.

Тим часом сонічко вже геть-геть хилилося з полудня. Рідкі сиваві хмари гусли над западом, холодний вогкий вітрець зачав повівати. Панотець Атаназій, пообідавши гарненько у себе дома, убрали нову реверенду і біло-синій обойчик, взяли у руку свою сріблом кована тростину і поволі, осторожно стали крутою стежечкою сходити долі крутим горбом, на котрого вершку красувалася резиденція, а боком на відсонні молодий, густий та добірний садок і пасіка. Немало зачудувалися наші гідні-поважні громадяни, коли побачили, що панотець, перебравшися через вигідний перелаз, просто ідуть до них. Панотець відколи настали в Нагуєвичах, ніколи й не погадали занятися якими-годі громадськими виборами. А тепер що за диво? Підійшли ід зборові, поздоровили громаду, тай так ласкаво всміхаючись, і почали: "А що, парафіяне, ви вже згодилися, кого маєте вибирати?" — "От, от, потроха!" — далося чути кілька голосів, а хтось із дальших як стій і вирвався: "Та що,— каже,— хіба виберем назад Чаплю! Кого нам гіднішого шукати?"

— І то добре, чому ні, і то добре! — приговорювали спроволока панотець.— Максим Чапля чесний чоловік, нема що казати,— чому ні? Ну, а як же ж, а приймеся Максим Чапля ще уряду на другі три роки? Як?

Громадяни затихли. їм і в голову не приходило розпитувати Чаплю або й кого другого. Аж писар перший наблизився до панотця та й сказав: "Не знаю я, проше єгомосця, хто то там ще говорив за нанашком Чаплею. Не против ньому сказано, сохрань господи! Але він сам зрікаєся: "Не хочу,— каже,— дайте най і другий хто помоцюєся з тим тягарем!" Так ми уже ту обговорювали сюди й туди, і, бачиться, всі пристали,— може, там два-три найдеся, що ні, а зрештов, певно, всі,— от на нанашка Гутака".

Громада мовчала. Панотець поважно похитали головою, помовчали хвильку, а опісля сказали:

— Ну, так, так! То добре. Я й сам то хотів казати. Тепер, видите, часи не такі, як уперед бували. Тепер треба і сюди й туди побігати і покрутитися, щоби до чогось довести. Конечно в громаді треба такого начальника, щоби потрафив і перед панами і всюди сказати розумне слово, і запобігав, і старався, та й при тім щоби вмів лад у селі держати, як ся належит, що[би] другі громади не сміялися. Так, так. Гутак найліпший до того, аякже. Добре, добре, лиш уже на чім ту стало, того ся держіте всі, — ось і пан староста їде.

З-під пахучого темно-зеленого склепіння густої рябини і верб придорожних викотилася парокінна бричка. Се їхав пан староста з Дрогобича, щоби рядити виборами в Нагуєвичах. Панотець побачили його перші, зняли капелюх, поклонилися, а за ними й уся громада. Староста велів фірманові зупинити бричку, а панотець підійшов ближче.

— A, księże dobrodzieju, jakie zdrowie?* — крикнув староста, ще молодо виглядаючий високий мужчина з великими бакенбардами à la Франц-Йосиф.— Що ж то,— додав ламаною рущиною,— чи вже й ви не зачали мішатися до виборів? Що то такого?

— А так щось, як видите, пане старосто! Вже нелад такий у селі, а тоті баввани як зачнуться сварити і тягати, то все мусять зробити по-глупому. Тре було конче аж мені вмішатися!

— Ну, а як там, кого ж ставите ви, кого они? Чи може-сте згодилися?

— Та так якось,— відказав панотець. — Тут то в нас такі люде всі, що нема з чого й вибирати довго. А таки один трафився порядний чоловік, мосці добродзєю, з резоном, з практичним розумом,— ая, ая! Ну, та й на того, бачу, згодилася й громада. Хоть то, мосці добродзєю, бачиться, небагато що й рахувати на їх згоду!

— E, co tam!* Ви ручите, що се чоловік порядний і придалий на урядованя?

— Авжеж! Аякже! Чому ж би ні? — підхопив живо панотець.

— Ну, то всьо піде добре! На щось я ту! А як го звут?

— Іван Гутак.

Пан староста записав собі назвище в маленькій книжечці, попросив панотця сідати побіч себе у бричку, бо до школи, де мали відбуватися вибори, було ще не близько, та й помчали. Громада, гомонячи та бесідуючи, потюпала громадками за ними, збиваючи куряву на гостинці, мов стадо волів. Над усіх голосніше говорив Василь Грім, ідучи поруч Чаплі та відказуючи, що-ді "чорт матери тим виборам! Там обід застигне, а ти ту о голоді кричи та вередися". Декотрі з громади дійсно, бачиться, туго поголодніли, понатискали капелюхи на голови та й помели долів селом, сміючись та приговорюючи до других: "Но, но, не бійтеся, вже ви й без нас понавибираєте п’явок на нашу працю!" А Гутак, чуючи тоті бесіди, похитав своєю кучерявою головою та й сказав спроволока: "Такий-то наш русин. Його на огні печи, а він ще буде сміятися. І що за біда тим людьом почекати ще хвильку, дати голос, на кого хочут, а потому не виговорювати, що от єсьте нам п’явок понавибирали? Ба, кой-бо лінивство! Щоби не втеряти гарячий обід, він волит громадську справу в кут! Ех, люде, люде!.."

Пан професор, Лонгин Крицький, ще рано наняв чоловіка, щоби йому позамітав у школі й довкола неї, щоби поуставляв лавки, як треба, у два ряди, обпорядити приспи під школою,— словом, надати школі зверху, яко-тако людяну подобу. Правду сказавши, пан професор міг то все й сам поробити ще в суботу або й нині, так де, — хто ж то вигадав, щоби він, Лонгин eques de Крицький*, занимався такою чорною роботою? Волів дати чоловікові послідніх тридцять крейцарів. А тим часом сам взявся до ранніх молитов, а межи ними немало "отченашів" пробормотів

і за душу покійниці Польщі. Після півгодинної тиші, котру переривало лиш бормотіння пана професора, кудкудакання курок під вікнами та голосне хропіння пані професорової у ванькирику за стіною, почалося більше життя в шкільнім будинку. Таж нині був великий, рішучий день! Пан староста у власній особі з'їде в їх дім, панотець, запевно, також буде ласкав загостити, — ну, а для "розумного" сільського учителя, яким був безсуперечно пан Лонгин, такі особи дуже важні! Їх належить із честю приняти — значить, і поєднати їх собі, добути собі їх ласку і прихильність, значить, статися одною із найголовніших осіб у громаді. Отож, сейчас по відчитанні молитов пан професор, яко розумний вождь, скликав раду воєнну для уладження плану битви. Рада сеся мала складатися з нього і з його жінки, тому ж, бачиться, для більшої вигоди другої партії, і скликана була у ванькирику. Пан професор розпочав свої маневри легкою перепалкою, що мала на цілі пробудження його достойної супруги. Відтак зачалися розправи. Рація велася довго, оживлено, затято. Діло в тім було, чим приняти згаданих достойників? Пан професор обставав при каві, аргументував, доказував поживність, і смак, і вплив на гумор, який звик мати на нервових людей той арабський нектар. А що пан староста нервовий чоловік, доказує то, що за леда притокою попадає в страшенну пасію, а понеже, крім того, панотець великий любитель кави,— ergo*,— доводив пан професор, — кава мусить нині бути й на нашім столі для утрактування так великих, поважних гостей. Но пані професорова, — що то женщини можуть! — довгий час преспокійно слухала ученої бесіди свого мужа, лежачи на подушці, підложивши під голову свою пухлу сніжно-білу руку і відсунувши до пів з грудей ковдру. Но коли той скінчив, вона так само спокійно і рішуче сказала, що дома нема того, що властиво найпотрібніше до зварення доброї кави, а іменно кави самої. На такий спосіб осталося до вибору лиш одно, а то гербата, і пан професор, щоби розігнати свою власну маркітність, принявся знов рівно живо і рівно учено доказувати і викладати, що гербата, добре зварена, гаряча, достаточно солодка і залита належитою порцією руму, ні в чім не уступає, а навіть що... Чи ж рум так конечний? (Почтенна супруга нагадала йому, що руму і краплинки не було в хаті.) Ні! Таджe кава і гербата мають властиво ті самі часті складові, а до кави хто коли додає

руму? На тім, отже, й стало. Друга із воюючих сторін, пані професорова, мала як стій встати, убратися хороше і занятися насамперед зваренням обіду "для домашніх", а опісля й приготуванням ухваленої гербати і "робленням гонорів дому". Обід "для домашніх" був дуже "скромний", — по-нашому, скупенький. Складався він з двох тарілок ріденького, непідбитого і незасипаного борщу, а в кождій тарілці на дні лежала, крім того, яко "вся смака", велика торічна сушена голубінка. До борщу замість хліба була мищина варених у лупинні бараболь. Їх теребління під час самого їдіння занімало немало часу і додавало цілому тому актові фамілійному багато церемоніальності. Крім того, за обідом пан професор почувався до своєї повинності, яко галант-мужчина і старався забавити свою даму всякого рода анекдотами і повістками, межи котрі густо-часто попадалися й деякі не дуже-то пристійні і приличні. По обіді пані професорова туй же при столі засіла до роблення "гальової" туалети, а пан професор взяв на голову чорний, трохи уже прим’ятий циліндер і пішов з великою повагою оглядати нові порядки у шкільній кімнаті. Сам, власними руками, накрив столик білим, на рогах трохи витороченим обрусом, за недостачею зеленого сукна, поставив на нім дзвінок, перо і чорнило та лист сивавого паперу до записування голосів. Упорядкувавши те все, став насередині, прижмурив трохи очі і оглянувся навкруги по кімнаті. Відтак сів у лавку "трохи віддихнути".

Аж ось задудніло на гостинці, задзеленькотіла упряж, погонич луснув з батога,— гості приїхали. Учитель вибіг їх зустрічати, вклонився низько і, бачиться, дуже був щасливий, коли пан староста, а за ним і панотець подав йому руку. На порозі стріла і привітала входячих пані професорова, одіта, після її гадки, пишно, а властиво пестро, с[е] є[сть] без густу і претензіонально. З великими церемоніями вводила їх у бідну, хоть також претензіонально пристроєну хату. Самовар з гербатою стояв уже на накритім столі, а пан староста, побачивши се, покрутив носом і всміхнувся іронічно. Газдиня не щадила припрошень, силувалася навіть на штучні високі фрази, котрі їй однако ж якось не вдавалися, вкінці задумала навіть показатися дистинговано свобідною, хоть кождий її крок, кожде слово так і разило вимушеністю і неприродністю. Пан староста, недопивши гербати, встав, подякував газдині, що солодко

всміхалася до нього, прижмурюючи свої сіренькі оченята, вийшов до сіней, сплюнув і пішов у шкільну кімнату, рад, що позбувся тої вимушеної гостинності. Панотець остав довше з панею професоровою, старався завести з нею бесіду про се та те, але вона, помітивши недовільність пана старости, доразу стратила свій і так невеликий гумор і, збираючи накриття зі стола, відповідала на бесіду панотця розсіяно та полусловами. Пан професор, вражений також немало неласкою пана старости, змінився на лиці і вийшов із хати, щоби, де треба, услуговувати пану старості і таким способом бодай якотако відзискати його ласку і прихильність.

А тим часом школа уже наповнилася людьми, і все ще припливало їх більше знадвору. Всі, видячи пана старосту, стихали і сідали в лавки. Но лавки не могли помістити всіх. Многим прийшлося стояти. Межи тими послідніми був і Гутак. Він став собі у куті коло великої плиткової груби. Обіч нього розговорювали якісь два чоловіки, відай, про особу пана старости, і аж душилися зо сміху. Гутак штовхнув одного й другого в бік і прошептав гнівно: "Та мали би-сьте хоть троха честі! Де ж таке хто видав?" Оба чоловіки, ще молоді, озирнулися на нього, відійшли набік і зачали дальше своє робити. Втім, пан староста задзвонив, і все утихло. Він встав, похитався хвильку на своїх довгих тонких ногах, оперся обома руками о верхняк столика, аж той затріщав, і почав говорити до громади — щось про важність нинішніх виборів, про автономію громадську, про відкинення личних незгід і сварок і т. д. Фрази не в’язалися пану старості, і він викидував їх із себе, мов каміння. Багато причинювалася до негладкості його бесіди й рущина, котрою не добре владав. Бесіда тяглася довго. Громадяни, змучені слуханням фраз, котрих по більшій часті не розуміли, почали шептати межи собою, ба, далі й нараджуватися і гомоніти щораз, то голосніше. Три рази дзвонив пан начальник, заким утихли. Відтак він кінчив свою бесіду ось якими словами:

— Ну, будьте ж тихо! Тепер зачнем голосованя! Уважайте, що маєте вибирати своїх,— як там?.. заступників, що мают репрезентувати цілу громаду всюди,— перед правом. А вибираєте їх на три роки! Уважайте,

аби-сьте вибрали людей гідних, чесних, тверезих. Від того много залежит, кого виберете, бо так будуться вести й ваші громадські справи! От видите,— на Медвежі вибрали були люди якогось п’янюгу, та що? Три роки броїв у громаді, забирав громадські гроші, пив, а тепер суд зліцитував му грунт, хату, худобу, та й ще й він сам пішов сидіти! Видите,— ганьба і йому й цілій громаді, що си такого заступника вибрала. Ну, вважайте ж! Я тепер буду читати за чергою всіх, а ви говоріт кождий, кого хочете. Насамперед тра вибрати війта, потому заступника, а потому радних.

Пан староста скінчив і сів. Треба було дати громаді час надуматися. У хаті знявся гомін. Розраховувано, хто має бути радним, спори зачиналися. Но писар зарадив скоро. Він з Гутаком, панотцем і Чаплею ще вчора уложив спис радних, попереписував їх назви на карточках і взявся розпихати їх межи людей. Декотрі приймали мовчком, другі допитувалися, хто там записаний, а писар, хитрий, читав їм без запинки, кого самі хотіли. Но заким ще прийшло до голосування, роздався живіший гомін в однім куті хати. Се Хохлачик не переставав межи громадою рити, щоби не вибирали Гутака. Він представляв його упертість і тверду натуру, на котру нічо не зможуть ні просьби, ні сльози. То знов широко розповідав про Орину Задоріжну, доказуючи, що неправда тому, що Гутак їй не сплатив, іно ї здоров’я позбавив. Декотрі перечили, але Хохлачик як уже розбесідився, то нелегко його було переговорити. Другі знов покивували головами, потакували. Ось увійшов і панотець, громада утихла, і розпочалося голосування. Панотець став побіч Гутака, неначеби хотів його підперти своєю грубою, товстою статтю. Із-за його віддутих, блищачих від товщі лиць ледве-ледве проблискували сиві солоденькі очка. Він поводив ними вокруги, уважаючи, хто на кого буде голосувати. Перші, котрих вичитав пан староста, були, мов на нещастя, тоті, котрим Хохлачик щойно наговорив три міхи правди про Гутака. Почувши, як грізний голос пана старости викликував їх назви, вони метушились, ікались, не знаючи, на кого дати голос. То розлютило пана старосту. Ще від професорової гербати замітно було роздражнення в його очах. А крім того, тепер пригадав собі, що під час його бесіди в тім куті чутний був приглушений хихіт. Він

як стій зачав кричати, що стоїте-ді, як бики, очі повитріщаєте, а гадає один з другим чорт знає об чім. Навіть того не міг собі пригадати, щоби якось голосувати порядно! Пан староста теремтетував в той спосіб, доки йому духу стало, а коли замовк, панотець довершили його бесіду, набрали парафіян згори і при докінченні натякли щось про "рабів неключимих" і про "тьму кромішную" в головах нагуївських громадян.

Після тої перерви голосування йшло дальше своїм ладом. Перші голоси розстрілилися, кілька упало на Чаплю, кілька навіть на старого Лялюка. Коли прийшло на Яця Хохлачика, той голосно і твердо перший дав свій голос на Гутака. Всі люди, кілько їх тут було, озирнулися на нього, як на чудовище. "Що ся стало Хохлачикові? Яку причину мав до такого голосування?" — так запитував один другого шепотом. А Хохлачик стояв під стіною з затисненими зубами, лютий-прелютий. У нім кипіло, коли слухав, як за його почином голоси раз у раз сипалися на Гутака. "От тепер лихо буде!" — те одне прошептав неборак. Знав він добре, що й з Гутаком годі йому прийти до ласки, і всі громадяни дивляться на нього як на якогось дволичника, що сам плює й лиже. Коли прийшла черга голосування на Гутака, він потряс своєю кучерявою головою, озирнувся по школі, а його око з їдкою насмішкою спочило на збідженім, худім лиці Хохлачика. Твердо і голосно сказав він: "Яць Хохлачик",— і знов уся громада в дивнім диві ззирнулася — на нього. Але бідний Хохлачик почув добре, що тим голосом Гутак заприсяг йому довічну вражду. Його обдало якимось недобрим духом. Почув, бачиться, що не надіятися йому доброго пробутку під новим війтом.

"Гутак вибраний на війта!" — пронеслося межи громадою, мов шелест літнього вітру серед спілого житнього колосся, хвилюючого на ниві. На заступника вибрано другим голосуванням старого Лялюка, а відтак пан староста встав і освідчив, що дає десять мінут до наради і застанови над радними. І знов почався гомін, а писар оббігав по лавках, роздаючи картки, в кого їх ще не було. Хохлачик тепер уже не рушався: стояв мов укопаний, далі найшов капелюх і забрався зі школи. Хитаючись, поволі пішов додому, а душу його засіла якась темна непевність, жура та грижа.

Коли збігло назначених десять мінут, панотець освідчив старості, що громадяни уже згодилися на радних і що у них є картки. До їх відчитування назначив пан староста писаря і професора, і вони неподовзі ознайомили громаді вибір. "Рада громадська замкнена!" — крикнув староста і виліз із-за стола. Змішані голоси роздалися межи громадою,— гамір, немов надтягаюча буря. Найбільша часть поздоровляла вибраних з новим урядом. Но найбільший тиск становився круг Гутака. А той, усміхаючись, прирікав громаді золоті гори з-за свого війтівства. Всюди переважала радість. — От, не зле вибори пішли! — говорили межи собою гідні-поважні громадяни, ідучи купками в село та розходячися по тісних грязних вигонах.

Панотець запросив старосту до себе на підвечірок і оба як стій поторохтіли долі дорогою, попрощавшися з професором і його жоною та подякувавши за гостину, котру пан староста в дусі посилав до чорта.

Тим часом Гутак тріумфував. Окружений радними і великим числом громадян, він поважно пішов долі селом, мішаючися у всілякі розговори. Не треба й згадуватн, що всі громадяни бий-забий на Хохлачика. "От дайте спокій,— сказав, спокійно всміхаючись, Гутак,— троха сі бідоласі хотіло побрикати! То нічо не шкодит!"

II

Гутачка вже третій раз вибігала на обору, ставала на високий перелаз і визирала, чи не йде чоловік із села. Гутак мешкав на Слободі. Се був присілок, відділений від самих Нагуєвич широким пасовищем, рівним, хоть яйце коти, покритим декуди повз дільниці густим, у хлопа зависоким будяччям. Посеред того будякового лісу вилася узенька стежка-півперечка, і по ній-то бігали Гутаччині погляди. Но стежка була пуста. Гутачка, притримуючися лівою рукою плота, злазила бережно з перелазу, а на її лиці стягалася хмара, подібно, як на небі. От вже сонічко похилилося над сині гори, вечоріє! Де той Гутак? А обід у печі вже перепроївся. Пироги з сиром геть подубіли, треба їх було пригрівати, курка переварилася, бо прецінь ще від полудня кипить та

кипить у закутці у гарячім спузі. Де той Гутак? А отсе, гляди, і слуги, видячи, що нема господаря дома, порозходилися кождий у своє,— ніким на біду й послужитися. Кривий Федьо десь забрався чи на вигін з парубками, чи де спати до стодоли, та й роби йому, що хоч: клич не клич, горлай не горлай,— він, глухман, спить, як колода. А Анна, — ну, ще тота Аннище одна, що до чогось пригідна. От і тепер взяла верету та пішла по межах ужати хопти коровам до припусту. Лиш коби язичок у неї коротшенький трошки! А то як його розпустить, то хоч із хати втікай! А приймич Мирон також десь повіявся! Чи скарана година! Сама на всю хату,— і позамітай, і його визирай, і курей пантруй, щоби шкоди не наробили в грядках, і миски перемий! Де той Гутак?..

Гутачка звивалася по хаті, мов веретено, то се поставить на місце, то друге перемістить, тут щось зітре, там підмете стеблинку соломи, то в піч загляне, то на полицю, то до сіней чогось вийде, підкине два-три поліна дров на купу, рипне дверми і знов увійде до хати. Її ноги і ліва рука не спочивали, зато права стриміла збоку, суха, як скіпа, неподвижна, як патик, а довгі тонкі пальці, покулені ревматизмом, надавали їй таку подобу, якби ось-ось ізпідтишка намірювалась когось кулаком у бік штовхнути. Низенька ростом, худа вся і мізерна, Гутачка подобала на тоту курку журливеньку, що то всюди нипає, кожду порошинку перепорпає, чи не найдеться й там яке зеренце для її діточок. Але у Гутачки не було дітей, і то гризло її ціле життя, немов хробак зів’яле яблуко.

— А, прецінь і він надійшов! — прошептала Гутачка сама до себе, коли сінні двері заскрипіли.

— Дай боже час добрий! — відізвалася Хохлачка, вступаючи на поріг. Гутачка, побачивши її, якось поквасніла. Її кругле худе лице протяглося, запишнила уста і, обзираючися боком на свою спідницю, відказала досадним голоском:

— Та дай, господи! Просимо сідати!

— А що здоровенькі поробляєте? — питала Хохлачка своїм звичайним лагідним та веселим голосом.

— А що? От що легше! Ваш чоловік прийшов уже з горіня?

— Та ні, чогось там бавлят. Видно, ще виборів не покінчили.

— О,— тадь там таких акурат при виборах потрібно, як ваш! — сказала Гутачка їдко Он мого, певно, десь горяне задержали. Йому то й не дивниця! А ваш, певно, десь у коршмі напиває!

Хохлачка мовчала хвильку. Вона щиро любила свого чоловіка і знала, що він за своєю бідністю зовсім не поквапливий коршмаря запомагати. Но, не хотячи вдаватися в сварку з фудульною Гутачкою, вона відповіла:

— Та хто го там знає! Може бути й то! Таджe знаєте, які чоловіки. У нього перше діло жінці ніколи правди не сказати.

— Га, може й бо й є там ваш такий, хто вас знає! — сказала Гутачка, похитавши головою. — Мій Іванчик, богу дякувати, не то! Ми всюди й до всього разом: і порадимося, й поговоримо, як бог приказав!

Хохлачка осміхнулася трохи. Вона добре знала, як жили Гутаки, знала добре, що Гутачка й волосся стільки на голові не має, кілько ся від свого Іванчика синців набрала. Гутачка покмітила тот усміх і пізнала, до чого воно йде. Вкололо її тото глибоко, і постановила собі відімститися на Хохлачці, сли буде чого просити в неї. Спосібність до того надарилась їй сейчас. Хохлачка почала несміло:

— Та от, кумо, я до вас із просьбов. Вийшов ми хліб учора. Нині ніяко було печи свіжий. А чоловік прийде голоден із тих виборів. Де ж бо, тільки й час!.. Ци не ласка ваша — позичити хлібеня?

— О, позичити! — крикнула Гутачка. — А порахуйте-но, кілько ви уже моєї праці назичилися на вічне відданє!

— Ба, кумунцю! — відповіла Хохлачка, встаючи із лави. — А порахуйте ж бо й ви, кілько ми вам наробилися! Ци літо, ци зима, тілько й нас видно всіх троє, що на вашім полі. А якої ми у вас заплати допоминалися?

— Ой-ой-ой! Робітники ж мої неплачені! Ара, не робіт ми віднині! Ніхто вас не просит! Я не хочу ту мати жебраків під боком, що ми кождий кусник хліба з горла друт! Іди ж си, йди, ти, газдине несосвітенна, бо на тя коцюбу пірву! Віднині вже урвалося зиченє,— о, урвало!

— Та дайте ж бо спокій, кумо! — проговорила Хохлачка, забираючися до відходу. — Ще бог чень і на нас не забуде! Вижиємо ми й без вашої ласки. Не маєте ся чого надаражати! Хто хоче робити, той усюди найде муки на свої руки!

Хохлачка вийшла з хати, важко зітхнувши. Гутачка довго ще цокотіла за нею:

— Іди, йди! Фійся у погану славу! Не дуже ми така потріб велика годувати таких торбеїв, як ти, і твій чоловік, і тота твоя ляля-доця! О, дай їй боже, щоби ще пішла тов дорогов, що Орина Задоріжна! Яке горде! Гадає, що не знати з якого панського роду! А йому би скорше торби на плечі почепити, як таке пишнитися! О, заждіт, любенькі! Урве вам ся відтепер! Не стане тої комори, що до неї за кождим разом що зайдете, то зарвете!

— Та що ту такого, що? — запитав Гутак своїм твердим голосом, входячи у хату.

Гутачка замовкла, а по хвилі, обертаючися до нього, цілком уже забула про Хохлачку. Вона зачала випитувати чоловіка:

— А де ж ти, господареньку, так довго забавлявся? — Слова її, очевидячки, спочатку хотіли бути гнівні, відтак лиш "про око" гнівні, а при кінці бесіди зійшли на зовсім привітні і веселі, коли побачила, що чоловікове лице при всім тім остає спокійне та неподвижне.— Ну, що ж там чувати горі? Ци аж до так вибори тяглися?

— Таджe аж до так, не як! — відповів трохи недовольним і внаслідок того притвердим голосом Гутак. Но жінка знала, що се не тривалий гнів, що чоловік не п’яний, но що се лиш природні наслідки утоми після немалого ходу о голоді з горішнього кінця. Проте оглянувши його пильніше, вона не завагувалася допитувати дальше:

— Ну, як же ж пішли вибори? Хто війтом? Чому ж нічо не скажеш?

Но Гутак, видко, не мав охоти до бесіди. Він за той час роздягався, відсапуючи. На допитування жінки він обернувся і сказав:

— От воліла би-сь їсти давати, не пендичити! Я голоден, що би-м ся скрізь Діл проїв!

— Та даю, даю! — відповіла Гутачка, нипаючи по хаті. — От уже ся за той час усьо перепроїло на камуз! Півгорняте росолу википіло. Де ж то так довго ждати! — Ніхто ніколи не бачив Гутачку, щоби за говоренням занедбала свою роботу. Так і тепер. За цілий час, коли говорила, не переставала крутитися по хаті, поратися то в миснику, то коло печі, то в постелі, то куди попало. Не раз Гутак, хоть і як його натура була не до того, довго дивився на тоту вештанину своєї жінки і сміявся. "Де вже она свого носа не вткне! — приговорював. — Кутика нетиканого не лишит! І Христос ї знає, чого їй там потрібно,— ні, аби тицьнути, та й тілько! Ой жінки, жінки,— кінчив звичайно сентенційно,— із чого-то вас бог уліпив таких непевних?"

Но тепер не було коли заниматися подібними "наблюденіями". Гутак зняв із себе гуню з доброго лежайського сукна,— таки нову, сьогорічну, — зложив її і положив на столі, щоби, скоро по обіді, віднести до комори і положити в скриню. Розперезав із себе широкий на п’ять пальців ремінь із червоної лакированої шкіри, украшений вишивками із жовтих, білих та зелених ремінчиків на горішнім краї, обтер його хустиною з пороху і положив поверх гуні. Се був увесь його недільний убір, і він відтак остався лиш в камізельці з гранатового сукна, з-під котрої спадала довга біла сорочка із тонкого полотна. Він підперезав її узьким ремінним поясом, котрого пряжки творили дві змії, скручені штучно в есики, і зраджували тим своє походження з Італії. Рукави і обшивка сорочки були вистебновані червоним шовком у дрібонечкі звіздочки. За тот час Гутачка стерла верхняк стола чистою стирочкою, накрила його обрусом і поклала на нім дві дерев’яні ложки. Відтак узяла із мисника кілька мисок і мисочок, обтерла і обдула їх, хоть і так були чисті, і почала наливати страви. Заким Гутак зміг обпорядитися з своїм убором, уже по кінець стола бухала пахуча пара із мисок, а Гутачка, не задержуючися і хвильки, подибуляла на полицю за сільничкою, відтак відсунула верхняк стола, щоби дістати з ящика товчений перець і хліб, печений осібно для них обоїх, завинений у білій півчині. Коли все те стояло стрійно і порядно на столі, Гутачка ще не спочила. Заткала челюсті печі дерев’яною півокружною затканницею, змела стиркою попіл із запічка, припрошуючи за той час чоловіка до їди. Той, хоть не потребував заохочення, бо жолудок віддавна уже гнівним воркотом допоминався свого, однако ж, по необ’яснимій привичці русина, ще хвильку й сам гутався по хаті, то се, то те прибираючи, неначе чекав дальших припрошувань.

— Та чому ж бо ти, Йване, не йдеш їсти? — сказала Гутачка. — Всьо вистине!

— А ти ж коли скінчиш своє попрятуванє? — запитав Іван, сідаючи за стіл і беручи ложку до руки. Гутачка також відіп’яла стирку і положила її у закутець, присунула собі стілець перед стіл і засіла до їди, готова однако ж кождої пори встати і піти заладити що-небудь на хаті. Гутак їв

пильно і мовчки гарячий покріпляючий росіл, приперчивши і присоливши його належито, а Гутачка сьорбала з тої самої мищини, однак повільно, щохвиля поглядаючи на чоловіка. Цікавість її зглядом нинішніх виборів малювалася лиш в очах. Не хотіла, небога, перебивати чоловікові в їдженні. Доперва, коли найбільший дотисок голоду уступив, коли гарячий товстий плин розігрів нутро Гутака, а краплистий піт виступив на його лице, тогди й уста його розв’язалися, надійшла більша бесідливість. Він зачав, спочатку уривано, мов знехотя, а відтак щораз із більшим жаром, розповідати жінці про вибори. Особливо коли зганув про свої перепалки з Хохлачиком, гнів його вибухав видною червінню на його лиці. Тут він уже не усміхався, не говорив стиха і солодко, як при людях. Голос його плив твердий і гучний, мов каміння, що котиться долі стрімким берегом, а велика голова то опускалася додолу, то знов підносилася, потрясаючи чорними кучерями.

— Ну, ци видиш-но ти,— кінчив Гутак свою бесіду,— що то може торбій поганий! — Тут зупинився на хвильку,— чи щоби дати жінці подумати над тим, що сказав, чи, може, щоби об’їсти з м’яса послідне стегно покійниці курки, що ще лежало на тарілці. Коли стегно було голе і не представляло більше роботи для зубів, Гутак, облизуючись і прицмокуючи, тягнув дальше: — Ну, ци приповів же би хто таке? Та й мій хліб жре, та й якби не я, то вже б го давно з цілим його накоренком чорти пірвали, а ту мені от якої кавзи перед громадою наробив! Погди ж ти, змінникy поганий! Не діждеш ти від мене більше кусника хліба! Я ти покажу, з ким ти си зайшов!

Гутачка під час тої бесіди встала зі свого стільчика, пішла до печі і відсунула затканницю, щоби дістати пироги. Відтак зняла із полиці тарілку зі сметаною і поставила все то на столі. Коли Гутак закінчив свою бесіду такою погрозою, вона поважно похитала своєю невеличкою головою, що на її худих плечах стриміла, мов сушене, поморщене яблуко на шишці.

— Ото-о! — сказала вона. — І запомагай же ту такого дідовода! Він ти, скоро зможе, каменьом у голову фудит! Ех, розсадив би вас той

хлібець, що-сьте від мене вибрали! А вна ще нині,— ноги би їй покулило, — до мене за хлібом приходила. "Позичте хлібеня! У мене вчора вийшов хліб, а нині при святі ніяко було печи!" Ото ми ту кметиця надійшла!

— А ти що? Позичила-сь? — запитав грізно Гутак.

— Не дурна! Також! — відказала поквапно Гутачка, боячися бодай тіні гніву свого чоловіка. — Ще лиш троха хибло, що-м їй ожогом дверей не вказала. Хіба-м ся до так не досить нашастала? І яка вдяка за того? Не треба ми й їх роботи, ані їх ласки! — Гутачка говорила ще довше в той спосіб, а Гутак за тот час із цілої сили працював над пирогами, котрі один за другим впадали "во преисподняя" його нутра. Вкінці остановився і, обтираючи затовщені пальці об обрус та облизуючи губи від сметани, сказав важно та спроволока до жінки:

— Чуєш, Анно, що ти кажу! Віднині не важ ми ся давати їм нічогісінько! А скоро би-м що спостеріг, аби й найменшу крихтиночку, то уважай, що твоє безголов’є! Погди, я їм вистрою! З голоду згинут! По жебрах підут, — най знают, хто я!

Хто би був в тій хвилі уважав на Гутака, був би немало зачудувався над дивним контрастом його слів з його зверхньої подоби і виразу його лиця. На вид зівсім спокійний, навіть маленька усмішка, мов тінь перемчала по його губах, а слова його падали такі грізні, такі тверді, а заразом спокійні, мов удари обуха о дерев’яну колоду. Відтак, безпосередньо по висказаній погрозі, Гутак подякував богу за його ласку і дари, встав від стола і оперся мовчки о варцаби вікна. Жінка, не говорячи й слова, зачала запрятувати зі стола.

Сонце вже геть було нахилилося до заходу. Чорні хмари вкрили його, заповідаючи на ніч уливний дощ. Крайчики їх світилися бурим, червоно-жовтим світлом, котре в нутро чоловіка вводить якийсь неприємний розлад, якийсь непокій і недовільність. І Гутак досвідив того на собі. Він недовго стояв при вікні, хоть то було його любиме

місце. Обернувся на хату, де жінка ще припрятувала, з великою довільністю спостеріг, що постіль уже приладжена, і своїм звичаєм він сей же час ляг передріматися пообіднім здоровим сном. Правда, образи і вражіння нинішнього дня якийсь час ще снувалися йому поперед затулені очі, но небавом все перейшло в темну неподвижну масу, з котрої виходив легкий усипляючий шепіт, мов журчання потічка по круглих камінцях межи зеленими цвітистими берегами. Тінь Хохлачика перемкнулася, мов хмарка по чистім небосклоні, по півсонній уяві Гутака, но він послідним напруженням засипляючих мускулів грізно стиснув кулак супротив неї. Тінь розвіялась парою, щезла цілком. Гутак заснув.

Гутачка на пальцях перейшла півперек хату і сіла під вікном на лаві, зложивши руки на коліна. "Ну, господи тобі слава, що хоть раз си чоловік спічне!" — прошептала. Відтак сиділа тихо, блудно водячи очима по мутних віконних шибах, о котрі товклися, бреньчачи якось тужно, хатні мухи. Загальна тишина не усипляла її, но навівала на ум розличні споминки і гадки. Довгим рядом переходили тепер поперед її очима літа її замужжя, сірі, мутні, одностайні. Радість матері ніколи не зашевелила її душею, не розживила її утле, засохле серце. Люди завидували її щастю, що-ді жиє в достатках, ні про що не дбає, но вона сама дармо шукала по всіх закутинах серця хотя й би одної живої, щастям і розкішшю трепечущої згадки. Все той сам сірий будень, тота сама закрутенина коло печі, коло горшків, слуг і телят, все той сам напівспокійний, напівгрізний погляд чоловіка,— а кілько межи тим сліз, грижі, прокльонів та побоїв?.. І мимохіть наплила їй на гадку її бідніша молодша сусідка Хохлачка, її чоловік, хоть немаючий, та чесний (як се й сама у глибині серця мусила йому признати), їх хороша, чепурна дочка, що вже тепер, мов пишна польова квітка, розцвітала під оком батька й матері, розцвітала гарна, та здорова, та весела, дарма, що день-денний у праці та недостатку. І заздрість, люта, пекуча заздрість зашевелилася в Гутаччиній душі. Як вона ще колись, давно, давно, у своїх снах дівочих, виділа себе щасливою матір’ю, окруженою підростаючими синками, розцвітаючими, мов мак у городі, донечками, а тепер усе вже пропало! "Боже мій, боже! — прошептала стиха. — За що їм тілько щастя, а мені

ані краплинки?.." Гутачка сягнула ще дальше, в темну, тайну глибінь своєї душі, де крилася давно погасла, прибита, замучена — перша сердечна любов. Її предметом був молодший від неї, хороший парубок, найкращий свого часу на всі Нагуєвичі. Парубок той тепер був жонатим, був вітцем, був убогим газдою, був її сусід Хохлачик. Ніколи в житті вона нікому не звірилася з тою своєю наклінністю, що сталася її прокляттям, червом, котрий підточив всі найкращі сили і надії її молодості. Хохлачик — бідний зарібник, а її родичі — одна з найбагатших родин у Нагуєвичах, ані згадати б собі не дали про такого жениха. Сам Хохлачик не знав о тій любові. А під час, коли Анна тихими літніми вечорами прислухувалася у своїм саді пісням та веселим, дзвінким жартам дівочим на вигоні, прислухувалася звучним парубоцьким розговорам, межи котрими найзвучніший і найкращий був його голос, найрозумніша була його бесіда,— під час, коли нещаслива ловила ухом тоту чаруючу гармонію літнього, погідного вечора та заливалася гіркими сльозами, сльозами жалю та зависті, — під час, коли її серце металося в розпуці, бажаючи й собі хоть хвилинки такого щастя, яке другим плине рікою,— родичі, горді та багаті, шукали їй жениха, такого ж гордого та такого ж багатого, як і вони. Прудко зійшлися з Гутаковими родичами, угода стала, по руках ударили і зв’язали два молоді серця, раді із свого рахунку, незважаючи, чи згодяться дві спряжені сили, коли прийде їм поруч ступати у тяжкім ярмі життя.

Гутак був багатого батька син, та й ще одинак. Отець був понурий, твердий і неговіркий чоловік. Оповідали, що се панщина таким його зробила. Служив він у унятицького пана, так той бив його і усіляко над ним збиткувався. За таким поступуванням він стався скритний у собі і почав складати, як то кажуть, крейцар до крейцара, відки лиш міг що тоді запопасти. Оженився по панському наказу з панською-таки покоївкою і взяв за нею в посазі невеличку хатину і кусень поля в Унятичах. Тут почав газдувати, все однако ж придержуючися більше двора. Його жінку пан увільнив від панщини. Люди немало о тім нашептались, посуджуючи Гутакову жінку о тайні зношення з панами. Підозріння їх ще збільшалося, коли батько Івана Гутака не старався ближче досліджувати справи і мовчки слухав усяких бесід. Зато годі

було заперечити, що газдівство молодого подружжя щораз побільшається, в чім знов сусідські їдкі язики виділи панську причинку.

Будь-як-будь, діло ніколи не вияснилося. Гутаків батько, очевидячки, не був у ласці в пана задля своєї упертості і твердості. Він робив, як і уперед, мовчки, однако приймаючи й панський усміх, і батоги. Малий Іван ріс дома по найбільшій часті під оком матері, пещений, ласканий, не догадуючись навіть про сумне життя батька, котрого рідко коли й бачив. Правда, з літами прийшли й на нього тяжчі часи, тяжча робота, та все ж таки мати уміла пильнувати свого одинака і відвертала від нього всякий дотисок. Так надійшов 48 рік, а з ним і воля. Гутаків батько стратив опору в дворі, а серед своїх сусідів унятичан почувся дуже самітним. Тому-то спродав поле й хату і перенісся до Нагуєвич, закупивши тут, на Слободі, значну частку поля. Тут розпочав він нове газдівство. Іванові під тот час переступило було на двадцять п’ятий рік. Не зазнавши в житті ніякого тяжкого дотиску, ні болю, випещений, вилеліяний від матері, він не міг зрозуміти болю, ні долегливості других. Ним опанувала жадоба повеселитися, ужити молодих літ. Молода гаряча кров заграла. Принадна поверховність парубоцька, гарний стрій і смілі, горді поступи єднали йому прудко серця дівчат, но Іван не знав, що то любов сердечна, щира, узнаюча рівність любленої з собою. Він понімав женщину лиш яко служницю або яко спосіб заспокоєння своєї жадоби, яко приятність, подібно як напиток, їда або й що друге подібне. Він не понімав ніякого влюбленого воркотання, ні ласк сільських дівчат; все спокійний, він зводив і покидав одну по другій, не задаючи собі труду навіть погадати, що, може, своїм поступком зробив її нещасливою навіки. І багато їх гіркими сльозами плакало на нього. Межи ними була одна далека своячка його матері, Орина Задоріжна.

І от такий був Іван Гутак, коли доля звела з ним Анну. Все село уважало його за найпорядніщого парубка, за чесного, працьовитого й ощадного, а бідна Анна не найшла слів, не найшла сили, щоби опертися волі родичів.

Від того часу минуло немало літ. Іван Гутак все поступав наперед в очах громади. Із чесного, порядного парубка став чесним, порядним газдою, добрим мужем, добрим громадянином. Маєток збільшався,— відай, се господь пильно слухав молитов Гутака. Панотець всегда і при всякій нагоді ставили його за взір другим, всегда і при всякій нагоді відзначували його перед другими і честили найбільше із усіх громадян. А Іван усе принімав спокійно, на вид покірно, хоть воно в дійсності немало вбивало в гордість його і так гордого духу. Сумна гадка, що в нього нема дітей, мучила його довгий час, но при кінці уступила місце надії, що ось леда день жінка умре, а він зможе з другою оженитися, котра і дасть йому ся діждати наслідника.

І от тепер за справою панотця Гутак остав війтом. Гутачка не радувалася тому, хоть при чоловікові й показувала, буцім дуже тим утішається. Знала вона тверду натуру Івана, знала, що громада не великої благодаті може надіятися від нього. І кілько то сліз, кілько заводів, кілько прокльонів упаде на його й на її голову! Вона не була зла жінка, а її довге тихе терпіння навчило її розуміти нещастя других, понімати чужий біль.

Скрип сіняних дверей перервав її споминки, що роєм тислися їй на ум. Вона вибігла до сіней. Се була Анна, служниця, з огромною веретою хопти на плечах. Вона ледве з нею утаращилася в двері до сіней, а низький костистий і трохи кривоногий парубок Федь реготався, запираючи за нею двері. На подовгастім смаглявім лиці Анни також видний був усміх, котрий, однако ж, від першого появлення газдині всіми силами старалася прикрити маскою гніву і досади. Вона з усеї сили бевхнула своїм тягарем о землю, аж стіни сіней здригнулися, і молоді ластів’ята в стрісі зацвіркотали, злякані. Лице її від натуги було червоне. Хвилю стояла мовчки, випростовуючи свою високу стать та розправляючи покулені пальці. Федьо запер двері, підсунув Аннин оберемок у кут, розв’язав верету і, висипаючи із неї хопту, почав знов сміятися.

— Газдине! — скрикнула гнівно велика Анна (так звичайно називано служницю для відрізнення від малої Анни, Гутачки).— А скажіт же ви що тому кривцунові! Не дає ми спокою з своїми приговірками та своїм дурнуватим сміхом!

— Ігій на тя! А що ж я тебе кусаю ци ти що роблю своїм сміхом? — крикнув Федь грубим голосом. — Не хочеш слухати, то фійся на чортову матір, куди ти ся хоче! Я тя не неволю слухати!

— Ага, ага! Не неволиш! А чого все за мнов бігаєш, як який прихвостик?

Гутачка не зважала на тото правдання слуг. Се ж була їх щоденна страва. Дня не було, щоб вони ся на чімось не зайшли та не посварилися. Вона оглянула принесену хопту і, переконавшися, що вистачить до припусту на нині і на завтра на рано, обернулася до обох спорячих сторін і сказала своїм тоненьким голосом, котрий дуже не підходив до тої поважної, повеліваючої міни, яку при тім зробила:

— Мовчіт-но, мовчіт єдно з другим! Ти, Анно, така-сь велика виросла, а не встидаєшся з парубком передразнюватися! От волиш іти води принести та телята напоїти! Не чуєш, як бідні воричут у стаєнці!

— Отаке! — відфукнула з серцем Анна. — Ви, щоби— сьте мали мене оборонити та поганому кривцунові в карк натовчи, щоби мя не зачіпав, а ви ще й собі на мене! Ото ми правда!

Федьо зареготався голосно на тоту бесіду, а Анна, кинувши на нього огнистий, гнівний погляд, як стріла, рушила через сіни, злопотіла коновцями, довгий час шарила за коромислом, все щось воркочучи про погану правду багатих та про свою лиху долю.

— Но, но, правдомівнице моя! — сказала Гутачка й собі ж роздосадувана. — Стули си трошка той дзюбок! Не будь така дуже

широка! Ще тя ніхто не б’є, не кривдит, ані нічо! Не вирікай так дуже на тоту багацьку правду. Без неї би-сь, небого, нині або жебрала хліба, або в Бориславлі корбов крутила! А ти,— додала, обертаючися до Федя,— чого стоїш та зуби сушиш? Он би-сь пішов та під худобу постелив! Що ї зачіпаєш? — запитала по хвилі, коли Анна відійшла.

— Та яка ї мара зачіпає? — відповів Федьо. — Не знати, хто ї зачіпає. Она йде вигоном із травов, а я за нев. Та й тілько всего, що-м їй сказав: "Може би-сь от мене посадила наверх тої трави та занесла додому!" А вна вже й розтеревенилася! Угу на тя!

— Но, но, йди до роботи! — сказала Гутачка і пішла назад до хати, приговорюючи: — Мара ту яка межи вами правди дійде! — І знов принялася поратись коло печі, щоби приладити вечерю для чоловіка і челяді.

Ось і Гутак обудився, позіхнув два-три рази і встав.

— О, вже вечір! — сказав, поглядаючи на вікна. — Ну, буде сльота вночі. Худоба прийшла вже?

— Ще ні,— відказала жінка.

— А челядь де?

— Он Федьо в стайні стелит, а Анни десь іще з водов нема.

— А де Мирон?

— А хто го знає, де? — відповіла Гутачка трохи сукристо. — Десь собі помеже хати пішов. А що йому? Гадає, що вже він ту пан!

Мирон був Гутаків приймич. Сирота, без вітця, без матері, він виріс у наймах, і сам не знав, яким способом прийшов до тої честі, що Гутак узяв його дістоді за сина. Но діло було дуже просте. Гутак потребував робітника, а перечувши про Мирона, узяв його до себе, обіцяючи, як звичайно роблять бездітні вітці, що "по моїй смерті все боже та твоє". Но Гутачці було то дуже не в лад. Вона уважала того приймича за живий докір на свою бездітність і старалася розличними дрібонькими жіночими способами викурити його з хати, хоть не важилася одверто виповідати свого наміру перед чоловіком.

— Хо, хо, хо! Паничу мій,— сказав Гутак,— не будеш ти в мене так лельом-полельом поводитися. Годі, небоже, дармо хліб їсти! Нині най іде з кіньми на ніч у Радичів!

Уже геть смерклося. Груба пітьма зачала залягати землю. Вітер холодний повіяв від заходу і почав товкти шиби вікон грубими краплями дощу. Гутак натяг на плечі стару гуню і пішов оглядати худобу і діздріти, чи Федьо і пастух Трофим припнуть кожде, як треба. Обора сейчас заметушилась. Чути було голосне гейкання Трофима, і грубий голос Федя, і Гутакову сварку. А в сінях Анна викликувала щомоці: "На, моя маленька, на, на, на! На, сивулька, на, на, на! Ну, поступися! Тихо стій та їдж! Гов!"

У печі палав огонь, сичали та сипіли сирі поліна, палахкотячи побіч сухих, газдиня наливала горшки водою і приставляла ід печі, раз по раз поправляючи грань довгим обгорілим на кінці ожогом.

— Йой, газдинько! — почувся за нею дзвінкий веселий голос. — Ще на волосок, тай би-сьте ми були око виштуркнули ожогом!

Гутачка обернулася, а її в’яле, поморщене лице ще дужче прив’яло і протяглося.

— Оввa, не велика би й шкода була! Ще би про твоє око люди сіяли й орали!

— Ба, а я що? Я пси? — промовив Мирон. — Таджe би за мене ніяка дівка не пішла! Що ви, газдинцю, гадаєте? Хіба не так?

Мирон, сміючися весело, сів на лаві. Був то хороший парубок середнього росту. Рум’яне лице було кругле і повне. Очі чорні, блискучі, волосся також чорне густе і довге, підстрижене в кружок, обнімало твар, немов гарні рамки. Із цілої його подоби пробивалося здоров’я, сила І жвавість. Смотрячи на нього, ніхто би й не сказав, що се сирота-поштуркач, що змаленьку зріс межи чужими людьми, що ніколи не зазнав пестячої руки, ні люблячого серця матері.

— А ти, паничу, куди ходиш? — відізвався до нього Гутак, уходячи в хату та обтріпуючи змочений капелюх.

— А куди ж би-м мав ходити? От-єм троха постояв на вигоні, а відтак-єм на хвильку зайшов до Хохлачика.

Губи Гутака здригнули. Зморщивши брови, він гнівно запитав приймича:

— А чого ж ти там потребував?

— Та нічого. От-єм зайшов: "Добрий день!" Та й далі.

Мирон говорив не запинюючись, не теряючи своєї смілості, ні своєї веселості, хоть і бачив гнів на чолі господаря.

— Чуєш, небоже! Понині стало! — сказав твердо Гутак. — Не важ ми ся більше там заглядати! Розумієш?

— Та чому ні? Розумію.

— А нині підеш з кіньми на ніч у Радичів.

— Та добре. Лиш от злива, худоба перемокне. Аби, борони боже, що не зашкодило.

— Вона незадовго уймеся! А попасти конче треба. Завтра треба буде від'їхати до міста, до присяги. А годувати їх нема чим.

Поволі ставало живіше у хаті. Огонь палав у печі і кидав своє мигкотяче світло на вікно і противолежачу стіну. Анна, служниця, видоїла корови, позливала молоко у горнець і внесла його до хати. Увійшов і Федьо, штильгукаючи та всміхаючись. Анна, швендяючись мимо нього з ситком у руці, не позабула кинути на нього напівгнівним, а напівхитрим поглядом, за котрий Федьо віддячив їй не зовсім легким штуркненням у бік. Напослідок увійшов і Трофим, хлопець около п’ятнадцяти літ, у великій, старій шапці, котра опиралася на його ухах і носі, закриваючи тим способом перед його очима всю суєту і злість світову. Він держав у руках ліскову ломаку, котру кинув під лаву. Сам, позбувшися з голови важкої кучми, засів мовчки у кут на запічок і, страшно соп’ячи, принявся розмотулькувати із сухих заболочених ніг волоки від ходаків.

— А що? — спитав Гутак, сидячи по кінець стола. — Ци попаслася худоба? Куди-сь гонив?

— А он по Мочарах. Там тра́ви у коліно.

Тим часом у хаті гамір ставав чимраз живіший. Мирон сміло запитав Гутака, чи вибрали його на війта, а Гутак на то усміхнувся і відповів йому знаним жартом, що-ді не пхай своє рило туди, куди тебе ніхто не просить. Гутачка зачала про щось правдатися з Анною, а Федьо

дрочився з Трофимом, шарпаючи його раз за разом за ноги, внаслідок чого бідний Трофим за кождий раз перевертався горілиць на запічок.

Вечерю варено на дві руки: для Гутака і Гутачки окремо, а для челяді знов окремо. Коли всі повечеряли і богу подякували, Трофим перший пішов спати до стайні, щоби завтра встати зарана. Мирон виглянув надвір. Вітер утих, но дощ іще потрохи перепадав. Він надів стару Гутакову гуню, узяв поверх неї ряднину, на голову старий капелюшище і пішов з хати підсвистуючи — без найменшої тіні недовільності на лиці. Той його веселий і безпечний вид, той незамутимий супокій дуже гнівив Гутачку. Вона живіше зашвендяла по хаті, зачала дужче воркотати на Анну і на Федя, збираючи лівою рукою миски зі стола.

— Ану, Федю, Анно, спати йдіть! — повелів Гутак.— Ти, Федю, піди на оборіг. Там ще троха того сінища, аби хто не загромадив! Заким нове буде, все ся старе пригодит! А ти, Анно, маєш ми пильнувати китиць на шпихлірі. Уважай! Уже хтось позаякосітної ночі, бачу, заходив тамтуди! Там си постели на підрі та пильнуй!

Уже було пізно вночі. Дощ перестав, хмари перейшли, а темне голубе небо яріло тисячами звізд. Тиха, ясна, запашна ніч весняна! Спокій, сон ллється на землю з морганням звізд. Позатулювані цвіти похилилися під вагою крапель дощових, громадячи в своїм нутрі запах тих чаруючих пахощів, котрими завтра рано привітають пишно сходяче сонце. Великі дерева садові стоять німо та поважно в нічній тіні, часом ворухнуть своїми грубими конарами і посиплють додолу грубі каплі дощу, немов розсипаний рядок перел.

У Гутака давно уже погашено. Гутак спить якось несупокійно на лаві під вікном. У хаті лиш тільки й чути, що його незрозуміле воркотання. Гутачка після цілоденної закрутенини заснула, немов у воду пронирла, а її суха права рука лежить обіч неї, проста та мертва, немов до боку причеплена ломака. Із цілої челяді не спить лиш Анна на шпихлірі. Чи

тому, що її постіль тверда, чи, може, з іншої якої притоки, вона неспокійно перевертається з боку на бік, час від часу важко здихаючи.

— Ігій на тя, криваку поганий! О, чудо чудне! — воркотала вона, хоть, очевидячки, тепер бодай не мала до того найменшої причини. — І десь, мерзенник, все ся мене чіпає та й мене! Чого він потребує від мене? Бігме, коби ми ще щось такого, то не буду питати... так го замалюю, що ввидит!

— Ну, ну, добре, що не осліпне! — відізвався насподі грубий голос, а за тим Анна почула протягле реготання.

— А ти чого ту, мерзо світу? Чого ти ту потрібно? Не можеш там пильнувати оборога? Ей, як хто сіно закраде, будеш ти собі мати! Певно, ти господар ще й другу ногу вломит!

— Та-бо не кричи, Аннуню! — підлизувався Федьо, лагодячи, кілько міг, свій воловий голосок. — Чого кричиш? Таже як мене буде бити, то тебе боліти не буде! А видиш, я такой ліпший! Прийшов-єм і ід тобі подивитися, ци ся, бідненька, не боїш сама?

— Аби-сь знав, що ся троха побоюю! Най-но, як який злодіїще зайде, що тогди зроблю?

— А видиш! — говорив Федьо. — Ци я не казав. От, добре-м зробив, що-м надійшов. Не правда?

І Федьо, намацавши потемки драбину, принявся осторожно лізти на шпихлір.

— Ну, а тебе чого сюда мара несе? — шептала Анна уривисто, но заразом з певною м’якістю в голосі.

— Ба, як то чого? Таджe треба обдивитися, ци де злодій не пропоров стріху. На чорта здасться й твоє пильнування, як заснеш, а він крізь діру геть китиці повитягає.

— Та йди, йди, я вже сама обіздрю, ци де нема шпари!

— Е, ти дуже прудка, Аннунцю, серденько! — говорив Федьо, підлазячи чимраз вище по драбинці догори.

Місяць саме викотився в повнім срібнім блиску на небо. Сонна природа немов стрепенулась у його світлі, і проглипнула на нього мокрими тужливими очима, і знов спокійно затонула в розкішний сон. Серед рівнини темнілася Слобода на високім горбі, облита з двох сторін невеличкою рікою і оперезана високими уривистими берегами, котрих боки із жовтої глини видавалися в блідім полусвітлі, як золотий широкий пояс на стані розкішної красавиці. Та й пишна ж бо красавиця, тота Слобода! Її десять хат і кільканадцять будинків господарських, кинені, неначе случайно, на вершок горба, обтулені густими зеленими садами, дрімають тихо. Гладка рівнина обливає з трьох сторін Слободу, немов спокійне зелене озеро спокійний зелений острівець. А в невеличкій віддалі, неначе темні береги того зеленого озера, стоять із трьох сторін густі темні ліси і звільна колишуться і шумлять без вітру, немов живі. Світи, світи, пречудний місяцю, на тот залив весняної зелені, на тото безконечне багатство форм стрійних, на тото море життя, запаху і красоти. Лий своє трепечуще світло крізь тусклі віконця в тоті сонні хатки, на лиця їх сплячих мешканців! Навівай їм своїм світлом спокійні, щасливі сни на душу а затри в ній прикрі згадки і спомини про тяженьке, трудне життя наяву! Світи, місяцю, на тоту чисту і тиху картину, а все, що нечисте, несправедливе і погане, заховай ласкаво у густій темній тіні!..

III

Пан професор Крицький аж дихати не міг з превеликої досади. "Що, — говорив він до своєї жінки щовечора,— тоті хами так оцінюють мої заслуги, так поважають науку? Аби один догадався поставити мене на кандидата до ради! Ну, чи не побліка ж то? Найрозумніша голова в селі, а навіть у раді не засідає! Але погдіть, нужденники! Я вам покажу, що я знаю!"

І в нападі лютості пан професор червонів, як буряк, і гримав рукою о старий щербатий стіл. Жона, котрій муж в тій хвилі, може, видався й справді страшним, а може, забавнішим, як звичайно, лагодила його гнів:

— Та дай спокійі Не лються! Шкода си здоров’є псувати з мудями. Я би, бувши тобою, не пхалася до тої ради. Чорт її побери. Мене аби самі тягли, то я би не йшла. Ото ми макогони, винайшли честь! От досить, що нас панбіг єдним покарав,— що ся мусимо лиш гризти й гризти з тов поганню, з тими їх дітищами! Ще ти си треба й зо старими заходити?

На згадку про сільських дітей пан професор здихав важко. Його професорське звання було для нього каторгою. Справді,— пан-біг, коли б був зумисне хотів його покарати, не був би винайшов для нього тяжчої кари. Для того чоловіка, гордого своїм родом, просяклого уроєною панськістю і удаючого пана усюди, помимо своїх невеличких доходів, не було більшого униження, як вступати в стару, давно небілену шкільну кімнату, від котрої віяло сирістю, стухлістю та гнилими деревними грибами, вступати межи немитих, убого поодіваних та ще й пустих та непосидючих дітей тих самих хамів, котрими він глибоко погорджував традиційною погордою свого роду. В першім опалі свого гніву пан Крицький мало що не поклявся при жінці, що на другу неділю замкне школу і не допустить раді тут збиратися. "Най си, про мене, радят онтам на смітнику! Така ми то й рада! Кілька капустяних голів!" Но пані Крицька не могла того допустити. Все і всюди практичніша від свого чоловіка, вона збоялася, щоби її муж не наразив собі війта і радних супротивленням. Пан Крицький дався укоськати і прирік не перепиняти зборам ради громадської, но зато ніякі просьби не могли вимогти на нім, щоби бодай що-то лагідніше обходився з дітьми під час шкільних годин.

Бідні небожата за той тиждень немало перенесли на своїх хребтах синців. Се мав бути початок відплати за невдяку їх татів. Весь той тиждень був у школі правдивий судний день.

В неділю по обіді надбіг щодуху до школи присяжний Димович. Чоловік уже підійшлий віком, з лицем, на котрім недостаток, грижа, а потрохи й горівцуня повитискали видні сліди і котре всегда старався пристроїти в якнайповажнішу, ба, й грізну міну,— Димович мав колись несогірше газдівство, та господь, відай, за якісь гріхи (як сам звичайно говорив), покарав його трьома доньками. Повіддав і повінував їх, бідолашний, по вітцівській щирості, так аж опісля й побачив, що у нього самого нічо не осталось, крім хатини і невеличкого городця під буряки. Тогди, не маючи що робити, Димович за паливо і невеличку плату нанявся в громаді за присяжного і польового.

— Панє професор! Панє професор! — закликав Димович, стоячи під дверми і не входячи до сіней.

— А чого вам треба? — обізвався пан Крицький зсередини трохи сердито.

— Ци позволите ввійти в хату? — запитав спокійно Димович.

— Ну, ходіт!

Було се звичаєм Димовича, що для більшої дістодіто поваги за кождим разом, заким вступив у чию хату, просив о позволення господаря. Не раз то давало притоку до тисячних жартів, коли дехто, знаючи тоту привичку присяжного, на збитки говорив, що не позволяє. Димович тогди з незрушимою повагою принімався уговорювати господаря, представляючи йому, що се він запирає свої двері перед урядовою особою, перед цісарським правом і т. д. А за тот час, заки Димович балагурив перед отвертими дверми, не входячи в хату, газда не раз аж рака лазив зо сміху, перемовляючися з ним.

— Я прийшов,— зачав Димович, уклонившися професорові,— я прийшов приладити місце для ради.

— Нема що ладити! Вже готове! — сказав терпко Крицький.

— А, то покажіт! Я мушу видіти, ци мере всьо в порядку.

Крицький справив Димовича до шкільної кімнати, а сам сплюнув з досади, пішов до своєї світлиці.

Димович пильно почав розглядатися. На білім столі не було обруса, хата не була заметена,— знаття, що пан професор не узнав за потрібне прилагодити якось тоту святочню муз на приняття справедливості нагуївської. Присяжний взявся до роботи: то лавку від стіни відсуне, то столик поправить, щоби не хитався на своїх нерівних ногах, то щось десь зробить, і бачиться, що страшно форсується, а справді його роботи й не слідно.

Аж ось і радні почали сходитися. Старий Лялюк був один з перших, хоть його хата була сама крайня на Слободі. Видихавшися і відпочивши, він почав зараз відказувати на лінивство молодших, що-ді волять за комином полежати, як громадського добра припантрувати. Опісля прийшов і Чапля, велично помахуючи своєю черешнівкою. На самім остатку появився Гутак з Василем Громом. Той послідній ішов такий набундючений, так гордо позирався довкола, що всякому само впадало в очі, що се якась немала парсуна в селі. Зато Гутак ні разу не змінився. Ішов спокійно, дивився якось ніби весело, відкланювався усякому стрічному і тюпав дальше дорогою, звичаєм старших газдів. Василь Грім говорив дуже голосно і реготався, мов лошак. Зато Гутакова бесіда була притишена і усміх легкий і якийсь, бачилося, нещирий.

— Слава богу святому! — сказав Гутак, уходячи в школу.

— Слава навіки! — згомоніли гуртом радні.

Гомін, що тут попереду роздавався, притих. Гутак повісив свій капелюх на розі таблиці і засів за столиком. Писар умістився збоку того ж самого столика і розложив перед собою папір, щоби списувати протокол.

Гутак посидів хвильку спокійно серед загальної мовчанки, обтер хустиною чоло від доріжного пороху, покректав два рази і опісля встав зовсім спокійно і рівнодушно.

Радні повставали й собі ж. Гутак відкрив перше засідання довшою бесідою.